

TORNAI JÓZSEF

A három misztika

Evolúció és szellem. Nem akkor és nem úgy „kezdődött” a mindenség élete, amikor és ahogy a héber mítosz – különben nagyszabású – víziója elmondja a Bibliában. Ma úgy tudjuk, az atomoknak, magoknak, részecskéknél mindig megvolt az a képességük, hogy kellő föltételek között egysejtűvé, molekulává, plazmává, protozoává alakuljanak. A metafizika nyelvén szólva: minden atomban, sejtből ott van a teremtő szellem potenciája s ha lehet, ki is bontakoztatja mérhetetlen alkotóerejét a galaxisok, bolygók, csillagok, növények, állatok elképzelhetetlen változatosságú formáiban, egészen addig, míg az emberfélékben közvetlenül is megjelenhet a maga biofizikai, lelki és szellemi-tudati hármasságában.

A különféle népek, törzsek teremtéstörténetei ehhez a folyamathoz képest (s ez nem csupán múlt: ez jelen is, jövő is) pusztán helyi mítoszok. Nem az a legérdekesebb bennük, hogy állatok (totemek), kultúrhéroszok, istenek, tengerek hogyan hozzák létre sötétségből a fényt, hogyan választják el a szárazföldet a vizektől, hogyan készítik fából, agyagból, hamuból, aranyból, ezüstből és másból az embert, hanem az, hogy ebbe az új lénybe ők „lehelik” a lelket, a szellemet. Ebben az értelemben többet tudnak, mint a darwini evolúcióelmélet, mert az valójában még nem tudta kimutatni, hogyan keletkezik az élettelenből az idegrendszer, az élet, az életből a tudat, a szellem.

Természetesen föltételezhetjük: az agy fejlődésének (mennyiség, bonyolultság, méret) bizonyos fokán megtalálhatjuk a tudat, az önreflexió szintjét, de ez még nem tudományos tény. Annyit mindenesetre ez is nyilvánvalóvá tesz, hogy a szellem létező valami, és hogy minőségileg különbözik a nem-szellemi, a mondjuk, kozmikus vagy természeti világ dolgaitól.

*

A három misztika egyik formája. A monoteista vallások egyszerűen (?) mitológiákból gyártanak föltétlen érvényű tantételeket. A Jahve-féle törzsi mítoszból az univerzális egyistenhitet, az Ádám-Éva-mítoszból a bukás, a bűnbeesés tanát, a Jób-történetből az isten előtt való megalázkodás (istennel szemben az embernek sosincs igaza – Pilinszky) doktrináját.

A Jahve-féle törzsi mítosz egyistenhitét Mózes (a „föltalálója”) megtoldja a „ne csinálj magadnak faragott képeket” parancsolatával, mert ráébred: a túlságosan személyesre, individuálisra sikerült istenfogalom mégiscsak ellentmond a metafizikai semmi, az Abszolút fölismerésének. Ezzel azonban csak elfojtás születhet együtt. Sokkal természetesebb, hogyha már a személyes istenatyában

hiszünk, hogy látni akarjuk, képet is szeretnénk alkotni róla. Ez viszont csupán lélektanilag s nem ontológiailag teszi rendbe a dolgokat, melyek, valljuk be, ilyen alapozás után, tisztázhatatlanok maradnak.

Mindezek fényénél látható: mekkora fordulat volt, amikor Buddha nem volt hajlandó istenről, túlvilágról, halál utáni életről tudni. Világos: képtelenségnek tartotta, hogy a mitológiák képzelgéseit metafizikának tekintse. Az persze hibája, hogy *minden* metafizikát elutasít, igaz: egy misztikának, a nirvánának utat enged. A nirvána nyilvánvalóan a három misztika egyik formája.

*

Márai naplójából (1966). „Végső fokon nem az a probléma, van-e szellem, tudat a mindenségben, hanem az: személyes-e?”

*

Vigyáznunk kell: a mítoszoknak azokat az elemeit, melyek valótlanságokat, téves ismereteket közölnek velünk, ki kell szűrni, mert tekintélyüknél, szuggesztivitásuknál fogva hosszú időkre megakadályozhatják a helyes gondolkodást.

*

Jézus és Jahve. Az Ószövetség a törzsi isten, Jahve és a nép egyessége. Mi köze ehhez az Újszövetségnek, hiszen Jézus sose mondta ki Jahve nevét? Csak az Atyáról beszélt.

*

Rövid evolúciós áttekintés. Emberszabású majom és modern ember között 6-6 és fél milliárd év. A ma élő főemlősök száma 183 faj. Kihalt 250 faj. A teljes szám 6000. Vagyis csak 3 százalék maradt meg. Az emberszabásúak és a homo sapiens között 16 homo sapiens tűnt el. Az átmenet tehát nem szakadékszerű. Neandervölgyi ember 150.000 év (30.000 éve tűnt el). Homo sapiens 100.000 év (a cro-magnoni ember származéka). A kultúra evolúciója 40.000 éve tart.

*

Sárköpülés. Az, hogy a történelmi ember elveszett lény, és hogy a világ, a politika csupán *sárköpülés* – csak ma érvényes lét-törvény; ma, amikor a nyugati világ elérte azt a szabadságfokot, melyen a bajokat már nem lehet külső, társadalmi, életmódbeli, anyagi körülményekre fogni. Szanszára csak ma, a XXI. században valóságos mint a lehetséges jövő leírása. Vagyis annak a képnek, helyzetnek a fölismerése, melyből ki kell lépni.

*

A hit paradoxonjai. Voltaképpen kiábrándító tény, hogy bármiben lehet hinni. A hit erőt ad, áldozatkészséget, boldogságot. Azonban nem föltétlenül igazságot. Amiben hiszünk, megcsalhat minket, kiderülhet, hogy hitünk pusztá hiedelem, babona vagy kifejezetten visszataszító hazugság.

Ilyenformán a hit valamilyen pszichés jelenség: fölkelte az ember odaadását, eltökéltségét. Meggyőződésünké válik, amiben hiszünk. Kártékony lehet,

éppúgy, mint megneemesítő. (számtalan a példa). Ne csak azt nézzük, hogy valaki „őszintén hisz”. Azt is, miben.

*

Mindenféle paradicsom-mítosznak egyetlen jelentése van: el kell veszítenünk az ártatlan létezést. A vadgalamb golyóval a mellében bukik le az ágról, és a költő utolsó verse papírlapját véresre sebezve zuhan az íróasztalára.

*

A reflektáló tudat. Ki tudna válaszolni arra a kérdésre: minek, hogyan jött létre az emberi agyban a maga-vizsgálódó tudat? Mi a célja, értelme, hogy egyik főemlős elvontan, kívülről is látja magát és a világot, a dolgokat, a természetet? Hiszen nem gondolhatja végig teljes magát. Mi visszhangzik a saját létünkre a tudatunkon túlról? Semmi. Ez a homo rationalis csapdája.

*

Krisztus vagy a kétségbeesés – találták ki a jelmondatot az újkori katolikusok (talán a jezsuiták). Nagyon hatásos. Krisztus azóta vallási kiméra lett. Maradt a kétségbeesés. Nem biztos, hogy olyan jó az efféle vagy-vagyokat – kedvező választ remélve – fölvetni.

*

Úgy látszik, a közel-keleti kultúrában a bűnbeesés mítoszának kígyószereplője az első totemállat. A Mózes-elpusztította aranyborjú, rézkígyó és egyéb meghatározatlan, bálványnak nevezett állattisztelet csak megerősíti ezt a föl-tételezést.

*

A mítosz: archetipikus emlékeken alapuló őstörténet.

*

„*Krisztus története nyilvánvalóan éppúgy költemény, mint történelem, és egyáltalán csak az történelem, ami mese (mítosz) lehet.*” (Novalis)

*

Hogy csak erkölcsinek tartja, etikai problémának az embert – ez a zsidóság-kereszténység tanítóinak egyoldalúsága Mózes-től a prófétákon át Jézusig, Szent Ágostonig, Kálvinig, a keresztény szektákig. Etikánk másodlagos létünkhöz képest. Nem morális, hanem ontológiai-antropológiai probléma vagyunk. Tévedés azt hinni, *hinni*, hogy mindenséget, istenfogalmat, embert, természetet, történelmet egyetlen elv fog át: a jó és a rossz. Mintha lét, nemlét, egyedi és egyetemes, viszonylagos és abszolút, szép és rút és a többi ellentét nem volna.

*

Állatokat tartani? Miért? Nekem a két macskám: természet. Mintha kint táboroznák az erdőben, isten szabad ege alatt. Mintha a paradicsomban: együtt az őzekkel, madarakkal, fákkal, folyókkal...

*

A líra eltűnése. Közvetlen az összefüggés a szabadság meg a költészet visszaszorulása között. Az ok: a föltételektől egyre kevésbé függő embernek nincs szüksége önmaga megjelenítésére: kifelé, lelkiség, bensőség helyett az eszközeivel (kibernetika, űrhajózás, világháló) él.

*

„Modernek mindig azok voltak s azok is lesznek, akik az idő teljes drámáját átélik.” (Pilinszky: *Szög és olaj*)

*

Állatversek. Föltűnő: a világlíra állatversei egyúttal nagy filozófiai versek is. Pilinszky: *Lupus in fabula*; Stefan George: *A sziget ura*; Blake: *A tigris*; Rilke: *A párdúc*; Vigny: *A farkas halála*; Rupert Brook: *Halak*; D. H. Lawrence: *A hal*; Poe: *A holló*; Anakreon: *A tücsök*; Baudelaire: *Az albatrosz*; Áprily: *Az irisorói szarvas*; Nagy László: *A vértanú arabs kanca*.

*

Szemben az égbolttal. Nézni az ablakon át az éjszakát. Egyedül. Leghűségesebb jegenyefád is idegen. Szemben az égbolttal. Valahol fény reszket. A lassú hajnal száján csillagok.

*

Az írás ösztönkielégülés. A tudatalatti föláramlása. Jó, mert ott vannak a képek, álmok, ritmusok, energiák.

*

Fürdőruha a parti nádban. Széttéptük volna egymást, ha közben nem lépünk be a zöldes habokba. Durva szél. A víz pofonjai az arcomon. Válla és melle egyre jobban elolvad. Másnap egy fürdőruha a parti nádban. Este az egeken feküdt, feje fölött csillagok arany kápolnája.

*

A művek evidenciája. A művek metafizikai síkjának evidenciája ellenáll minden további értelmezésnek-magyarozatnak. Ha valaki ezen a fokon nem rezonál, semmit sem tehetünk érte.

*

„Csak a fájdalom teheti tudatossá a szenvedélyt.” (Denis de Rougemont)

*

A három misztika.

1. A mája-fátyolé vagyis az Egyé,
2. az egyedi dolgoké,
3. a kettő egymásban-létezéséé.

Hosszú időt kell eltölteni olvasással, beszélgetéssel, gondolkodással, míg ezt így összefoglalhatjuk.

Hány éves korában ébred rá az ember, hogy eleve megoldhatatlan létbe születik bele apja és anyja jó-rosszvoltából? Vagy létezhet úgy a lélek, hogy sose

döbben rá erre az iszonyatra? És hogy ezt csupán magányos, sokszoros elmélkedéssel lehet túllépni? Mit jelent a túllépés? A megvilágosodásnak is nevezett tételekkel való életszerű azonosulást:

1. Mindegy egy, de ez az egység nem érzékelhető, a világ illúzió.

2. az egyedi, konkrét dolgoknak-lényeknek is van öröklétük egy-egy pillanatra, ez az individualitás elve,

3. az együtt-látás, melyben föloldódik a kettő közti különbség.

Mindegyik misztika külön-külön is érvényes tanítás. Hiszen az elmélkedésben megszűnik a tárgy és az alany, a megfigyelt és a megfigyelő közti látszatviszony. A meditáció különböző fokain juthatunk el a lét és a nemlét, szanszára és nirvána semmisségének fölismeréséig. Az ember fölszámolja önmagát, megsemmisíti Én-jét, hogy azzal a valamivel, amit még senki sem tudott véglegesen megnevezni, egyé válhasson. Az embernek így kell transzcendálnia. D. H. Lawrence is erre érez rá a *Templomok* című versében:

Ó nem kívánunk mi mást a földön,
csak a csönd és feledés központjait itt-ott,
hol megszűnhet tudásunk és amennyire tudunk,
megszűnhetünk mi magunk is
a felejtés édes teljességében.

*

A rassz-túllépés. Transzcendálni a rasszok, fehérek és színesek, feketék és sárgák, rézbőrűek és barnák között is kell. A faji közeledés csak azzal a tudatossággal valósulhat meg egyszer, hogy a rassz-túllépés éppenolyan megvilágosodás, mint a minden-egy fölismerése. Az ezt követő érzelmeknek túlságosan elkoptatták a nevét. (Szeretet.) Jaspers is csak egy történelmi célt tud még elképzelni: az összemberi tudat lassú évszázadok alatt történő megszilárdulását, végleges állapotát.

*

Miért olyan nagyképmű (dölyfös?) ez a mi jelentéktelen kis emberi fajunk? Mert csakugyan jelentéktelen és kicsi. Persze, mihez, kihez képest? Önmagában semmi sem mérhető. Szóval: az óriáscsillagokhoz, a galaktikákhoz, 130 milliárd naprendszerhez képest. És amit ez a dimenzió (melyet lehetetlen elképzelnünk!) jelképez, ami mind metafizikai rejtjel! Azt hiszem, egyszerűen nevetségesek vagyunk, mikor fönséges, önistenítő himnuszokat zengünk teljesítményeinkről: tudományunkról, művészetünkéről, filozófiánkról és vallásainkról, isteneinkről.

„Följebb tesszük magunkat a valónál.” (Arany)

Sajnálkoznom kell a magunk-gerjesztette öntetszégünkön. Hogy ugyanabból vagyunk (nemcsak, mint Shakespeare szerint az álmaink), mint a mindenség, mint az ideák, mint az öröklét, és az idő: az rendben van. Ugyanabból vagyunk: a szellem és az anyag nászaként. A nászban mindkét résztvevő

egyenlő, egyenlően eksztatikus és semmi. Semmi: mint végső szentség, magasztosság, tisztaság, teljesség, céltalanság és cél-elértség. Reflektálhatatlanság, amire még elragadtatásunkban sem láthatunk rá. Istenek nevei jutnak eszembe. Mondjam ki őket? Nem: korlátok közé záródnak.

*

A nő-férfi: szimbólum. Nőnek a férfi, férfinak a nő elsősorban szimbólum. Természetesen nemcsak az, hiszen hús-vér ember, egyéniség, jellem is: különféle tulajdonságok, rosszak és jók együttese. Amit azonban jelképez, az a legfontosabb a társnemnek. Blake pontosan érezte:

*Mi nőnek a férfinak a varázsa?
A teljesülő vágy adta vonás.*

*Mi férfinak a nőben a varázsa?
A teljesülő vágy adta vonás.*

De ez csak valamiféle elemi szint: érzelemé és nemisége. Hogy ez az érzelem és nemiség mit rejt, az nincs benne ebben a remek négy sorban. Nincs benne, hogy a nemiség a lét alapvető kettőssége, és egyben a lét mindenent-túli egysége ugyanabban a szimbólumban, ahogyan azt egy férfi vagy egy nő megtestesíti. Sőt, éppen az a mélysége ennek az élménynek, félvak fölismerésnek, hogy megfogalmazhatatlan. Hogy ősi szorongás és ugyanolyan archetipikus ártatlanság is megjelenik benne. Innen az ellenállhatatlan vonzása: zuhanás, ami röppülésnek érződik. Benne van valami abból a létből, mely megelőzte a lényekre-dolgokra szakadt kozmosz káoszát és rendjét. Nem egyszerűen – ahogy régen gondoltam – az unio mysticáról van szó. Olyan hatalmas ellentétek, erők törnek föl a tudatunkba, amiket szépségnek, halálnak és odaadásnak nevezünk. De ezek csak szavak.

A férfi és a nő szimbólumként jelenik meg egymásnak (többnyire fogalmuk sincs róla!). De minek a szimbólumai? Még ha egyesülnek, se érthetik meg soha. Éppen ez ennek a szimbólumnak a jellegzetessége: minél jobban megközelítjük, annál megsejthetlenebb, fenyegetőbb, boldogítóbb.

*

Azért értelmetlen dolog a teremtésről beszélni, mert a kozmosz, a galaktikák, csillagok vannak is, nincsenek is. Egyfolytában robbannak szét és állnak össze új naprendszerekké. Ahhoz, hogy – amint a vallások mondják – megteremtette legyen valaki a „nagy mindent”, annak léteznie kellene. De minden dolog, lény, kicsi, nagy, óriási, mérhetetlenül apró, végtelen alakváltásban mozog a lét és a semmi állapotai között. Ilyeténképpen: mi lehetne az, ami van, és mi az, ami nem ölt formát? Vagy a káosz nem létezik?

*

Az absztrahálódás folyamata. A valóságvesztés az absztrahálódás hosszú folyamatának következménye. Akkor kezdődött (talán Galileivel?), amikor saját érzékszerveinket megtoldottuk a műszereinkkel. Valójában az ötvenezer éve tartó fegyver- és szerszámkészítés folytatódott, csakhogy amíg az a gyakorlatot, a megélhetést segítette, a tudományos, a laboratóriumi felszerelések, csillagászati obszervatóriumok az elvont megismerést szolgálják. Ezzel kerültünk abba a felemás helyzetbe, hogy míg egyrészt jobban beleláttunk a makro- és mikrovilágba (fizika-vegyészet-biológia), egyúttal távolabb kerültünk a közvetlenül fölfogható természettől. Két-háromszáz éve ebben a paradox helyzetben vagyunk.

Ráadásul ehhez még hozzájárult a művészet művészetté válása, azaz a funkcióvesztése. A civilizáció előtti nomád vagy törzsi közösségekben nem létezett a művészetnek még a fogalma sem. A zene, a tánc, az ének, a festett maszkok és a faragott, fonott fétisek, szobrok a mítoszt mondták el a rítusokban egy-egy ünnepen. A szertartásra szükség volt, hogy a törzs fönnyel maradjon, vadász-hasson, a jó és a rossz szellemekkel a kedvező kapcsolatot megtarthassa.

Ez volt a varázslás, a sámánok, a mágia kora.

A barlangfestmények is ennek az emlékei. A tánc, az ének, a testfestés, a kultikus tárgyak, jelképek a vallásokban is megőrizték a kapcsolattartásnak (religio=viszony) ezt a praktikus célt követő jellegét. Csakhogy már keveredtek babonákkal, hiedelmekkel, veszedelmes tévhitekkel. Ezek a világ vallásaiban mindmáig megmaradtak, nem kevesebb kárt okozva, mint a törzsi állapotban, amikor ráadásul a hisztérikus, képzelődés-keltette félelem is nagyobb volt. Ezt a korszakot az „istenfélelem” kifejezés híven megőrizte,

A művészet és a vallás a Tigris és az Eufrátesz-közi, az Indus-völgyi és az egyiptomi, a kínai, görög városalapításoktól kezdve fokozatosan veszíti el létezését és szakad szakmai műfajokra, teológiai irányzatokra, szektákra. Megszületik a külön zene, tánc, dráma, költészet, rituálé, filozófia. Mindegyik nagy eredményekkel (erre az európai nagyzenekar létrejötte a legjobb példa): de közben vitathatóvá válik mindegyik. Mire jó a művészet, ha csak szellemi élményt ad?

Ez az aggály a XX. századra léteiben teszi kérdésessé az irodalmat, a költészetet, festészetet, az abszolút zenét, színházat. De legfőképpen a filozófiát, a szemlélődésnek, elvont gondolkodásnak azt az ősi módját, mely egyre használhatatlanabbnak bizonyul, amint a politika, az elnyomás vagyis a szabadság, a szegénység, a nemzetek közti konfliktusok, azaz a hatalom, a Wille zur Macht: az ismétlődő háborúk, sőt világháborúk visszatérő botrányaival kerül szembe.

A közvetlen valóságtól való eltávolodásnak a hatalom mániája, az Erő és Erőszak-bálgány föltétlen imádata lesz a megjelenési formája. Mindegy, hogy ez pénzt, információt, eszmét, művészetet vagy vallási egyeduralmat jelent-e.

A XXI. század fordulójára nincs többé úgynevezett „tisza” művészet, tiszta demokrácia, tiszta tudomány, vallás vagy bölcselet. A Wille zur Macht (Nietzsche-nek ez az „örök visszatérésnél”, az „Übermenschnél”, az isten halálának bejelentésénél is betegség-jelzőbb fogalma) így lett valóság az eleven valóság helyett. A hatalom előtti letérdelés tesz országokat, kontinenseket, népeket, vezetőket, tudósokat és vallásokat paranoiától vagy tudathasadástól megszállottakká.

A valóságot közvetlenül nem érzékelő ember kórosan beteg. Mégha jó módnak örvend is.

Nem lehet normális.

A normalitásnak a valóság teljesen megfelelő tapasztalata és elgondolkodása az alapja, mértéke. A részlegesen vagy egészen fogyatékos, hiányos, esetleg kompenzálóan fölnagyított vagy lekicsinyített valóságkép pszichés zavarokat, komplexumot, mániát, depressziót, agresszív tetteket eredményez. A bagatelizálás vagy túldimenzionálás olyan kényszerét, melyet ma mindenfelé s minden dologban tapasztalhatunk a földön.

Amióta az élőbeszédet és az eleven szertartás őskorát fölváltották, az agyagtáblák, a papirusztekercsek és a könyvek vagyis a rögzített Ige, lépésről lépésre jobban elszakadtunk a valóságtól. Az emberi nem spiritualizálódásában reménykedünk, ehelyett azonban egyre jobban absztrahálódtunk. Igazat mond Hamvas, amikor megállapítja, hogy legnagyobb szellemi mestereink: sem Buddha, sem Kon-fu-cse, sem Szokratesz, sem Jézus, sem Mohamed nem írásban tanított.

Az írásnak, a lejegyzett tudásnak, az adatnak azonban éppúgy meg kellett jelennie, mint a bőrkaparó kőnek, dárdának, íjnak, késnek, baltának, túrnekek, keréknek, ekének. Aztán már a gépek áradatát, az energia-kihasználás technikáját semmi sem állíthatta meg egészen a szövőgépig, ágyúig, tankig, gépkocsiig, repülőig, kobaltbombáig, rakétáig, űrhajóig. Miközben a laboratóriumok műszerei, az obszervatóriumok óriásteleszkópjai meghosszabbították látásunkat az atommag belsejéig vagy a galaktikák születéséig és szétrobbanásáig. Az így nyert ismeretanyag, más szavakkal az alapkutatások újabb és újabb tudományágakká való szakosodása tudás és valóság-vesztés ambivalenciáját teremtetten meg bennünk.

És akkor jött a film, a magnetofon, a rádió, a televízió, a világháló, CD-lemez, a CD-film.

Azt hittük, a film megöli, mert helyettesíteni tudja a színházat. A színpadi dráma azonban az emberi lény közvetlen jelenlétével ajándékozta meg a közönséget. Ezért maradt meg. Az újabb absztraháló eszközök: a rádió, de főleg a televízió radikálisabban hat a közvetlen átélés ellenében: passzív, végül is egykedvű nézővé teszi a TV-társadalmakat. Csak kitételesen ragadja meg a gondolkodó elmét: arra késztet, hogy elverjük az időt. Ezért tűnik el és tölt be

minden műsort és helyet az erőszak-, a szex- és pornó-film vagy a gátlástalan akciófilm. Természettudományos ismereteket és történelmi dokumentumot, többrésztvevős vitákat is ad a televízió. Ugyanígy: azonnal adatokat, művek szövegeit az internet. Azt azonban már most látjuk: az irodalomnak, költészetnek, nem használ. A képzőművészetnek, zenének is csak kis intenzitással. Inkább futólagosan, a felületen. A TV-ben a műnek, a formának, a különleges nyelvezetnek az átélésére nincs sajátidő, nincs saját, közvetlen anyagi megjelenési mód, ami a könyvben, a valóságban látott festményen, szoborban, színházi, hangversenytermi előadásban megvan. A TV-ben vagy a világhálón a legnagyobb vesztes a vers, a novella, a regény- vagy filozófiai részlet. A médiázált remeknek nincs időtere, hogy megérintsen mint formai zsenialitás. Helyette: információt kapunk, s jónéhány fokkal tovább távolodunk saját létünkötől, világlátásunktól.

Meg lehet érteni a főként amerikai, de más országokban is százával-ezrével gyártott filmek rendezőit, producereit: véres, naturalista verekedéssel, robbantással, lövöldözéssel, mézárálással vagy kifogyhatatlan szeretkezési jelenetekkel próbálják elérni az elérhetetlen célt: hogy a nézőt megrezzentse, fölébressze az élet, a valóság. A végtelenségig növelik, és ezzel a rombolásig eltorzítják, semmivé teszik a valóság-dózsist. A néző így persze egyáltalán nem a valósággal szembesül, hanem a cinikusság minden-mindegy rezignáltságába süpped. Még jobban elszakad attól, amire életét, gondolkozását, világlátását alapítania kellene.

Addig zúdulnak ránk elektronikus eszközökből az adatok a világ minden háborújáról és ügyeiről, míg már végképp nem tudunk és nem érzünk semmit. És főként: nem akarunk semmit. Hozzátehetem: ez még nem a végpont, ez még fokozható. A valóságot kikerülhetetlenül pótolni tudják a közvetítő eszközök. Ezek lesznek a valóság. Gautier, a XIX. századi francia költő kevélyen írta le: „Ami nem kifejezhető, az nincs is!” Egy mai, vagy holnaputáni internet-hitler biztosan közli majd velünk! „Amit nem közvetítünk, az nem is létezik!”

De akkor talán még megjelenik egy Orpheusz Eurüdike nyitott erkélye alatt, lantjának kíséretével énekelve valamit a madarakról, a fákról, és a szerelemről, mert az már régen elhagyta a földet.

Ez lesz az utóhang egy hosszú-hosszú történethez, amelyről azt hittük, hogy fejlődés. Hiszen űrlaboratóriumaink már a Marsról és Vénuszról adják részletes elemzéseiket. Az ember így bizonyítja, hogy csakugyan homo rationalis. Vagyis, hogy nem tudja, mit csinál és mit gondol. Akkor már nem menekedhetnek a csódtól csak a három misztika hívői és tanító prófétái.

Ez az én hitem.